

OLGA SUPEK-ZUPAN

NARODNA
UMJETNOST

1979.

KNJIGA 16

Nacrt
istraživanja
jednog
prigorskog
sela

I. OPĆE PRETPOSTAVKE

Započet ću ovaj nacrt razmatranjem općeg teorijskog okvira i problema koji me je potaknuo na istraživanje u Vinogorju, prigorskom selu tridesetak kilometara udaljenom od Zagreba.¹ Moj rad u tom selu nema za cilj pisanje kompletne monografije o načinu života u njemu, nego se istraživanje usredotočuje na problem razmjena, simboličkih i ekonomskih, kao faktora koji eventualno učvršćuje identitet te lokalne zajednice. Međutim, unatoč sužavanju interesa na taj aspekt društvenog života, morala sam ipak zaći i u niz drugih

¹ Naziv sela je pseudonim koji upotrebljavam iz etičkih razloga, radi zaštite kazivača. Smatram da se time ni malo ne umanjuje relevantnost istraživanih pojava. Stvarni terenski podaci bit će po završetku istraživanja pohranjeni u Zavodu za istraživanje folkloru i tako dostupni za znanstvenu provjeru.

sfera: sastav porodice, ciklus poljoprivrednih radova i običaja, godišnje poslove i svečanosti, rad seoskih organizacija i klubova, zabave itd. Stvarnost je kompleksna, i samo nam problem od kojega krećemo može odrediti način na koji ćemo je »zasjeći«.

U ovom času terenski rad je još uvijek u toku, ali dobar dio je završen, što na specifičan način utječe na sadržaj nacрта: naime, on nije neko preliminarno razmatranje problema i mogućih hipoteza, bez ikakve veze sa stvarnošću koja bi se tek trebala početi istraživati, a nije još ni »gotov proizvod« koji domišljeno interpretira jedan isječak iz našeg svakodnevnog života. Nacrt koji ovdje iznosim je međufaza u procesu znanstvenog rada, određeni trenutak u kojem se zrcali dosadašnje iskustvo stalnog izmjenjivanja perioda empirijskog doživljavanja s periodima refleksije o doživljenom. U neku ruku ovaj članak je nastavak i primjena na jedno konkretno istraživanje mojih ranijih teorijsko-metodoloških razmišljanja, koje sam, u donekle zaokruženom obliku, objavila u »Narodnoj umjetnosti« br. 13 (1976. god.) pod naslovom **Od teorije do prakse i nazad.**

Za etnologa koji se opredijelio za marksističko shvaćanje ljudskoga društva i kulture jedno od najvažnijih pitanja, koje se uvijek vraća u nekoj svojoj varijanti ili aspektu, jest ono o odnosu između društveno-ekonomske organizacije i idejne nadgradnje. Da li i na koji način promjene u prvoj utječu na drugu razinu, koja se, budući da sadrži više idejne, simboličke i regulativne elemente, obično smatra »kulturnim izrazom« u užem smislu? Naravno, kultura shvaćena široko, kao način ili sistem značenja koje ljudi pridaju svom svijetu, obuhvaća kako društvenu strukturu (proizvodne snage i odnose u proizvodnji) tako i idejnu nadgradnju. Ipak, u društvu poput našeg, u kojem se gotovo filmskom brzinom pred našim očima događaju promjene, posebno na društveno-ekonomskom planu, korisno je možda zaviriti u idejni svijet prosječnog čovjeka, u njegovu koncepciju svakodnevice. Sužavajući fokus promatranja na simboličko ponašanje, vrijednosnu orijentaciju, međuljudske odnose i svakodnevni život unutar jedne male zajednice, jednog sela, možda ćemo naći djelomičan odgovor na ono temeljno pitanje o odnosu ekonomskog i idejnog aspekta ljudskog društva. To je bila osnovna ideja s kojom sam krenula u istraživanje Vinogorja.

Iz te ideje izvela sam neka konkretnija pitanja i zadatke na osnovi kojih je bilo razrađeno samo istraživanje. Mislila sam da bi bilo važno utvrditi postojeće oblike kooperacije na lokalnom nivou, kao i eventualnu prisutnost tradicionalnih vrijednosti o kooperativnom životu i radu na selu, te vidjeti u kakvom su oni odnosu prema suvremenim pojavama raslojavanja sela i novim vrijednosnim orijentacijama. Još konkretnije, postavila sam sebi zadatak da izdvojim i analiziram različite oblike razmjene koja se odvija unutar sela, te između sela i šire zajednice. Pretpostavila sam da ti oblici razmjene mogu biti robno-novčani ili prirodni, tržišni ili netržišni, kooperativni ili konfliktni, više ili manje simbolični, više ili manje praktični, itd.

Iako su znanstveni postupci u okviru jednog istraživanja uglavnom univerzalni, odnosno u određenoj mjeri neovisni o shvaćanjima i orijentaciji is-

traživača, a do diferencijacije dolazi najviše u fazi interpretacije dobivenih podataka, ipak sam nastojala već od početka dati istraživanju marksističko obilježje. To je vidljivo iz osnovne ideje, a isto tako i iz naredne dvije pretpostavke i dva principa koja su istraživanju dala sadržajne i metodološke smjernice.

Pretpostavke:

1. Idejna nadgradnja nikada nije samo refleksija proizvodne baze, nego je relativno od nje neovisna. Zbog toga možemo očekivati da zajednice s istom ili sličnom strukturom proizvodnih snaga i odnosa, kao i njihovi sastavni dijelovi, imaju raznovrsne, diferencirane oblike kulturne nadgradnje. Relativna neovisnost idejnosti je, dakle, izvor kulturnog bogatstva.

2. Kulturni izraz lokalne zajednice u trenutku proučavanja je sinteza sinkronijskog stanja i dijakronijskog razvoja, odnosno s jedne strane mjesta, uloge i značenja što ga lokalitet ima unutar šire zajednice, a s druge strane povijesnog kulturnog nasljeđa, lokalnog i općeg.

Iz prve pretpostavke proizlazi da se u Vinogorju moglo očekivati, a to se pokazalo i točnim, »šarenilo« u repertoaru simboličkog i uopće kulturnog ponašanja. Tradicionalni i suvremeni oblici svijesti, kao i orijentacije prema budućnosti, pokazuju svojevrsnu ljestvicu varijanti, kako od situacije do situacije, tako i od obitelji do obitelji, čak i pojedinaca. Drugim riječima, svakidašnji život postavlja pred ljude mogućnost alternativnih izbora, i svi se u istoj situaciji neće ponašati jednako. Čovjek je stvaralac kulture, svjesni i nesvjesni inovator, koji djeluje doduše unutar okvira određene društvene strukture i određene kulturne tradicije, ali je upravo mogućnost izbora ono što omogućava povijesni razvoj. Druga pretpostavka zahtijeva da se istraživanje proširi i na proučavanje povijesnih izvora o Vinogorju (arhivskog i različitog objavljenog materijala), da se eventualno utvrdi koje su nužnosti i alternative određivale način života u selu u okviru prošlih društvenih razdoblja. To nam ujedno omogućuje da shvatimo ulogu prošlosti u sadašnjosti, značenje koje tradicionalni oblici razmjene i tradicionalni oblici svijesti imaju u današnjem životu Vinogoraca. Osim toga, proučavanje konfliktnih društveno-kulturnih stanja u prošlosti i rezultata tih konflikata može pripomoći razumijevanju konfliktnih situacija današnjice.

Dva spomenuta metodološka principa istraživanja su:

1. nastojanje da se, koliko god je to moguće, briše jaz između subjekta i objekta istraživanja;
2. odbacivanje iluzije o »objektivnosti« moje interpretacije i s time u vezi jasno izražavanje vlastite vrijednosne orijentacije.

U svijetu ne postoji neki »objektivni poredak stvari«, ne postoje »beskulturna stanja« ljudskih zajednica. Bit kulturnog procesa je upravo pridavanje određenih značenja svijetu oko sebe. Dakle, kada ja pristupam proučavanju Vinogorja, onda to činim kao pripadnik urbane supkulture našeg doba (živim u Zagrebu), dajući svoju subjektivnu interpretaciju jedne druge supkulture,

odnosno »mikrokulturne« sredine. Pritom smo i ja kao istraživač i oni kao objekt istraživanja (upotrijebimo za sada uvjetno taj termin!) velikim dijelom određeni zajedničkim tradicijama i kulturnim utjecajima šire zajednice kojoj zajednički pripadamo. Radi se dakle o subjektivnoj interpretaciji (mojoj) jedne druge interpretacije svijeta (Vinogoraca), odnosno o interpretaciji interpretacije.² Iako je moja interpretacija na jednoj višoj razini domišljenosti, kao što je uostalom i »profesionalizirana« uslijed određenog stručnog uvježbavanja, zbog čega bi ona imala biti bliža nekom izvanvremenskom i izvankulturnom objektivnom poretku stvari?

Istraživanje u Vinogorju dobilo je više karakter razmjene iskustava i informacija, pogotovo u periodu kada sam tamo živjela (od lipnja do listopada 1978), sudjelujući u svim aspektima života sela. Veoma često postajala sam ja u stvari »objekt« ispitivanja i promatranja, odnosno rad se pretvorio u dijalog u kojem smo svoja iskustva obogaćivali i oni i ja.

Specifično etnološka metoda promatranja sa sudjelovanjem omogućuje ne samo takav jednakopravniji odnos između istraživača i ispitivanih, nego također i to da se shvati ta lokalna zajednica »iznutra«, pomoću njenih vlastitih pojmova i kategorija. Naime, došavši u selo, morala sam se prepustiti ritmu njihove svakodnevice, njihovih aktivnosti i redosljedu važnosti koje te aktivnosti imaju, slijedila sam njihove vlastite mreže poznanstava (odnosno, bolje reći, »bila sam proslijeđena«), putove rođaćkih i susjedskih veza, počela sam razmišljati o problemima koji se njima nameću i gledati »van u svijet iz brežuljkaste perspektive njihovih zaselaka i vinograda. Jasno je da sam ipak uvijek zadržala određenu kulturnu distancu — to je neizbježno — ali ipak mi je taj način rada otkrio kvalitetu strukture Vinogorja koju nikada ne bih »uhvatila« tokom kratkih posjeta.

Taj način rada morao se dopuniti i komplementarnim pogledom na selo »izvana«, analizom određenih aspekata kulture pomoću kategorija konstruiranih ranije i bez bliskih veza s tamošnjim načinom života: sakupljanjem podataka iz arhivskih i statističkih izvora, novinskih članaka, objavljenih studija s područja drugih znanstvenih disciplina, te razgovorima s općinskim i drugim službenicima. Ponavljam opet da taj pogled »izvana« ne dolazi negdje iz »objektivnog« svemira, nego iz moje perspektive, sa svim onim što me određuje kao čovjeka i etnologa (budući da ja vršim selekciju i interpretaciju podataka iz navedenih izvora), kao i iz perspektive statističara, novinara, demografa, znanstvenika itd., našeg i prošlog društva i vremena. Nekoga će možda obeshrabriti ovaj zalet u relativnost znanja i spoznaje, no, čini mi se da je najbolji lijek tome podsjetiti se koji je uopće cilj našeg (etnološkog) znanstvenog rada: bolje shvatiti cjelokupni način života čovjeka, sadašnjeg i prošlog, sa svim onim što ga određuje i ograničava, kao i s onim što može osloboditi potencijale za ostvarivanje boljih, humanijih mogućnosti. Ako u toj historijski uvijek

² Na sličnom stavu izgradio je svoju kritiku pozitivističke orijentacije u antropologiji Clifford Geertz u *The Interpretation of Cultures* (Basic Books, New York 1973). Uobičajenoj »objektivnoj analizi« kulture suprotstavio je »interpretaciju kulture« koja bi se postigla tzv. »gustom deskripcijom«.

konkretnoj bujici ljudskog napora poteče »i naša mala kap«, onda je, mislim, veći dio cilja već ispunjen.

Konačno, vratimo se na još jednu istraživačku tehniku primijenjenu u vinogorskom istraživanju. To je anketa koja obuhvaća određeni broj domaćinstava, izabраних на osnovi raspoloživih statističkih podataka. Međutim, iako je uzorak odabran prema određenim »vanjskim kategorijama« koje »sjeckaju« vinogorsku stvarnost na »vitalne«, »financijske«, »obrazovne« itd. podatke, sam sadržaj anketnih pitanja odnosi se na aspekte života u Vinogorju koje sam već upoznala i tamo doživjela. Drugim riječima, pitanja o strukturi porodice, glavnim radovima tokom godine i grupama koje se ispomažu u radu, razmjeni usluga i darova, o planovima za budućnost, sudjelovanju u životu sela kao zajednice itd. postavljena su i formulirana na osnovi već stečenog iskustva i znanja o tim aspektima života. To ujedno znači da ne bi trebalo biti iznenađujućih podataka nakon što je anketa obavljena i obrađena, jer cilj nije da se dode do kvalitativno novih podataka, nego da se stečenom uvidu u način života sela dađe »kvantitativan« presjek. Ova tehnika rada sjedinjuje oba spomenuta metodološka pristupa: razumijevanje sela »iznutra«, pomoću njegovih vlastitih kategorija i sistema značenja, i primjenu na njega jednog šireg, »vanjskog« analitičkog sistema (onog koji čini bit suvremene statističke metode).

Odnos subjekt/objekt gubi se u još jednom smislu: u današnjem selu, koje zbog preraspodjele rada i razvoja komunikacijskih sistema sve brže postaje ravnopravni dio šire zajednice, etnolog ne može više raditi kao da je na dalekom, usamljenom otoku usred Oceanije.³ Istraživačev »objekt« sve češće postaje i njegova publika, njegov kritičar. Osim etičkih pitanja i pitanja odgovornosti istraživača koja povlači taj novi odnos, javlja se još jedno bitno pitanje: od kakve je koristi etnologov znanstveni rad za ljude s kojima radi? Sebično, jednostrano iskorištavanje rezultata (pa čak ako se ono kasnije u »pedagoškoj« formi i vrati »domorocima«) podsjeća na intelektualni kolonijalizam, koji je moguć čak i unutar različitih sektora (urbanog-ruralnog) jednog društva. Takav odnos istraživača prema zajednicama koje proučava danas je meta oštire kritike antropologa napredne orijentacije iz čitavog svijeta. A što se tiče društva koje želi da uspostavi socijalističke vrijednosti kao dominantne, takav odnos prema znanstvenom radu još je apsurdniji. Zbog toga mi se od samog početka pitanje svrhe mog istraživanja u Vinogorju nametalo kao bitno.

Odgovor se ipak vjerojatno ne može dati na sasvim specifičnom lokalnom nivou. Znanost mora imati »prostora« za šire zamahe, ne mora baš u svakom konkretnom slučaju služiti neposrednoj svrsi. Međutim, za etnologa marksističke orijentacije nužno je da radi SA ljudima i ZA ljude, a ne da se njima koristi kao objektima akademskog istraživačkog pothvata. U takvom radu istraživanje postaje razmjena informacija, proces kojim mnoga već postojeća, zdravorazumska saznanja dobivaju status znanstvenih spoznaja. S druge stra-

³ Što se tiče etnološkog proučavanja sela i seljaštva, takav pristup je uvijek bio pogrešan. Selo je oduvijek samo dio veće društveno-kulturne sredine, pa se i ne može razumjeti bez proučavanja njegove uloge i mjesta unutar te šire strukture.

ne, u ljudima s kojima radi etnolog može intenzivirati svijest o načinu na koji žive, razviti kritički stav prema određenim trendovima (kao što je potrošačka pomama u sadašnjem razvojnom trenutku našeg sela) i odškrinuti prozor prema vidicima u moguće alternative, u bogatije, raznovrsnije oblike ljudskog djelovanja.⁴ Kada budem opisivala »svoje« selo i život u njemu, nastojat ću da taj opis zahvati obje razine: interpretaciju njegove stvarnosti, svakodnevice, kao i kritiku određenih pojava sa stajališta onoga što bi moglo biti, »sa stajališta realnih, racionalnijih i humanijih mogućnosti koje je moguće percipirati u danom povijesnom trenutku«.⁵ Budući da će svakako biti Vinogoraca koji će čitati ono što ću o njima napisati, bit će nužno da jasno iznesem svoja vlastita vrijednosna stajališta kako bi bilo vidljivo s kojih pozicija govorim. Kritički odnos prema njihovu načinu života nikako međutim ne znači »osuti paljbu« na konkretne ljude i konkretna ponašanja (dapače, same ljude treba zaštititi koliko je god to moguće pseudonimima), nego to znači pokušaj da se pronađu uzroci određenih pojava i ponašanja općeg karaktera i da se pokuša predložiti način njihova prevladavanja. Nadam se da u tome neće biti nespo- razuma, da se stanovnici Vinogorja, koje cijenim, s kojima sam zajedno radila i koji su mi umnogome pomogli, shvatiti što želim reći. Najviše će ipak ovi- siti o načinu na koji će biti prezentiran, formuliran taj opis. Mislim da sam za sada dovoljno upozorila na novu ulogu koju etnolog istraživač ima u od- nosu na proučavanu zajednicu.

II. RAZRADA ISTRAŽIVANJA

Analiza svakodnevnog života u Vinogorju odvijat će se na dvije razine:

1. društveno-ekonomska organizacija i promjene
2. simboličko ponašanje i razmjena.

Ova podjela je strogo analitičkog karaktera budući da je u zbilji svaki ljudski akt kreativan, i ma koliko on bio »praktičan«, odnosno upravljen pre- ma neposrednom zadovoljavanju nekih potreba, uvijek u sebi nosi simboličku komponentu, jače ili manje izraženu. Čovjek ne samo što uzima dijelove pri- rode i pretvara ih u kulturna dobra, »sirovo« postaje »kuhano«, nego svemu oko sebe, pa čak i »čistoj« prirodi, pridaje određena značenja — po tome neki dio prirodnog svijeta postaje LJUDSKI SVIJET. Akt simboliziranja (koji nužno implicira SVIJEST i DJELOVANJE), dakle, srž je kulture.

Od sličnog stava polazi i Clifford Geertz kada definira simbol kao »bilo koju stvar, čin, događaj, kvalitetu ili odnos koji služi kao prenosilac neke kon- cepcije — ta koncepcija je »značenje« simbola«.⁶ Za njega analiza kulturnih

⁴ Kolumbijski filozof Orlando Fals Borda objavio je nedavno članak u kojem se detaljno razrađuju spoznajnoteorijski aspekti jednog istraživanja u kojem »mase proučavaju same se- be«. Cilj je samosaznanje o društvenom položaju radnika, seljaka i Indijanaca i s time u vezi razvijanje revolucionarne svijesti. Vidi u: »Dialectical Anthropology«, vol. 4, br. 1, ožu- jak 1979, str. 33—56.

⁵ O. Supek-Zupan, *Od teorije do prakse i nazad*, »Narodna umjetnost«, br. 13, 1976, str. 64.

⁶ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, str. 91.

procesa, u kojima simbolizam predstavlja određujući sadržaj, ne znači napuštanje istraživanja konkretne društvene stvarnosti i bijeg u »platonsku spilju sjena«; naprotiv, kulturni čin — izgradnja, razumijevanje i upotreba simboličkih oblika — društveni je događaj kao i bilo koji drugi, isto toliko javan kao i ceremonija sklapanja braka i isto toliko očigledan kao npr. poljoprivredne aktivnosti. Simbolička dimenzija u stvarnosti je duboko isprepletena sa psihološkom, materijalnom, »utilitarnom« itd. (podsjetimo se samo kakva sve značenja u sebi nosi objekt »zastava« ili odnos »brak«!), ali se ona teorijski može izolirati u analitičke svrhe. Kod Geertza je po mom mišljenju najvažnije njegovo inzistiranje na tome da se simbolička dimenzija može shvatiti samo u svom društvenom kontekstu, a ne slijedeći, komadić po komadić, neke eventualno mistične i arhajske korijene. Drugačije i ne može biti jer simboli su društvena tvorevina, obrasci i sistemi značenja koji se povijesno prenose, pomoću kojih ljudi komuniciraju, izražavaju i razvijaju svoja znanja i stavove prema životu.⁷

Iako se moj interes u vinogorskom istraživanju ne zadržava samo na dimenziji simboličnosti, od Geertza, čini mi se, mogu preuzeti definiciju simboličnosti i, svakako, intenciju da se ona objašnjava društvenim kontekstom. To npr. znači da ću se kod nekih specifičnih »iracionalnih pojava«, poput ritualnog pogađanja na stočnom sajmu, u prvom redu upitati: što to znači današnjim ljudima koji u tome sudjeluju? Kakvo to značenje ima za njih?

Možda je pomalo neobično što sam ovaj odjeljak započela dijeleći analizu kulture na dva aspekta, društveno-ekonomsku organizaciju i simboličke elemente, a sada toliko inzistiram na tome da su te dvije razine zapravo nedjeljive. Činim to zbog toga jer je, kako sam već spomenula na početku, pitanje odnosa društveno-ekonomskog i »idejnog« aspekta ključni i središnji problem suvremene marksističke i nemarksističke antropološke literature i vjetar koji stalno rasplamsava vatru diskusija na različitim skupovima. Tako je npr. Maurice Godelier,⁸ francuski marksist strukturalist, nedavno objavio članak u kojem je zauzeo stav da ljudsko društvo nema »vrha ni dna« i da je distinkcija između baze i nadgradnje na razini funkcija, a ne institucija. Nadalje, da svi ljudski odnosi, pa i oni »najmaterijalniji« u razmjeni s prirodom i drugim ljudima, sadrže idejnu komponentu (Godelier se služi pojmom »Idéal«), tj. sadrže kompleks predodžbi, ideja i simbola koji su od bitne važnosti za odvijanje i održavanje tih odnosa. Prema tome, čak i misao i jezik mogu funkcionirati kao dio baze, zaključuje Godelier, jer »idéal« postoji kao »lingvistička realnost« (ljudi je izražavaju).

⁷ Ibidem, str. 89.

⁸ Maurice Godelier, *Infrastructures, Sociétés and History*, »Current Anthropology«, vol. 19, br. 4, 1978, str. 763—771. To je u stvari izvadak iz knjige koja bi uskoro trebala izaći pod naslovom *Infrastructures, Sociétés, Histoire*, u izdanju Gallimard, Paris. Godelier je još donedavno bio prilično vjeran sljedbenik »teorijskog antihumanizma« i determinizma ekonomske baze »u krajnjem slučaju« — pa čak i kada ta baza ima u plemenskom društvu »čudan« oblik sistema srodstva (pa onda taj sistem srodstva ipak treba smjestiti i u »infrastrukturu« i u »superstrukturu«!). Iz citiranog članka pirka, međutim, vjetar novih, svježijih ideja. Te ideje možda i jesu korak naprijed sa stajališta »strukturalističkog marksizma«. No za marksiste humanističke orijentacije, koji već polaze od definicije čovjeka kao bića prakse, jedinstva misli i akcije (u kojem su, dakle, »materijalno« i »simboličko« bitno nedjeljivi), sve to Godelierovo razmišljanje djeluje kao zakašnjelo »otkrće Amerike«.

Vodeći američki antropolog Marshall Sahlins objavio je nedavno knjigu **Culture and Practical Reason (Kultura i praktični um)**, koja je čitava posvećena upravo problemu odnosa materijalnosti, utilitarnosti i simboličnosti. Njegovo shvaćanje odnosa između materijalnosti i idejnosti moglo bi se ukratko rezimirati ovako: specifična ljudska kvaliteta nije u tome što čovjek mora živjeti u materijalnom svijetu, jer tu okolnost dijele sa svim ostalim živim bićima. Ono što je posebno ljudsko jest činjenica da čovjek u tom materijalnom svijetu živi u skladu s određenom shemom značenja koju je sam stvorio. Bitna karakteristika kulture nije u tome da ona podliježe materijalnim ograničenjima, nego da se to zbiva prema određenoj simboličkoj shemi, koja nikada nije jedina moguća unutar danih okvira. Simboličnost kultura (ideje, koncepcije, uvjerenja i sl.) određuje, dakle, kada i u kojem obliku će se ispoljiti materijalna nužnost, kada će »utilitarna komponenta« prevladati.⁹

Nakon ovoga kratkog teorijskog zastranjenja vratimo se opet u vinogorski svijet. Mislim da je sada jasno s kojim oprezom i rezervom prilazim analizi tog svijeta na dvije razine — onoj na kojoj će biti više riječi o tipovima ekonomskih odnosa i kooperativnim grupama i onoj na kojoj će se opisivati simbolička razmjena i ponašanje. Razlika između dvije razine je samo u naglasku, u tome što se po zdravorazumskom shvaćanju prva razina čini više »praktična« i organizacijska, a druga više simbolička i sadržajna. Podjela ima sasvim provizoran, analitički karakter, da bi se omogućila lakša prezentacija i interpretacija građe. Svako ozbiljnije razmišljanje briše distinkciju između te dvije analitičke razine, svodeći ih na samo dva kuta gledanja jednog te istog života.

Do sada sakupljenu građu podijelila sam na četiri podgrupe:

1. tipovi ekonomskih odnosa,
2. grupe ljudi koje surađuju i vrše razmjenu,
3. simboličko ponašanje i razmjena,
4. vrijednosna orijentacija.

Ove četiri grupe nisu konačne, tj. ne znači da će u završnoj varijanti rezultati istraživanja i interpretacija građe imati nužno isti redoslijed. Za sada, dok je rad još uvijek u toku, podjela na te podgrupe pomaže da se unese neki red u masu empirijskih podataka. Osim toga, ona je ipak prvi korak u njihovu teorijskom osmišljavanju.

⁹ Marshall Sahlins, *Culture and Practical Reason*, The University of Chicago Press, Chicago 1976.

Na najnoviju knjigu Marshalla Sahlinsa treba se ipak kritički osvrnuti. Pod snažnim utjecajem francuskih marksista strukturalista on je u njoj razvio kritiku neke teorije po kojoj se praktična ljudska djelatnost tobože izjednačava s materijalnim interesom, instrumentalnom logikom, s proizvodnom djelatnošću u posve ekonomskom smislu, a on tu teoriju naziva »teorijom praksisa«. Građeci svoju kritiku na zloupotrebi i pogrešnoj interpretaciji mnogih citiranih izvora, Sahlins nudi svoju »alternativu«, koja je doduše uglavnom prihvatljiva, ali koja ne predstavlja bitno suprotnu poziciju ako se odbace sve njegove krive interpretacije i ishitrene protivurječnosti »teorije praksisa«.

1. Tipovi ekonomskih odnosa

Tri glavna tipa ekonomskih odnosa koje možemo identificirati u Vinogorju su prirodni, tržišni i socijalistički. Svi oni imaju povijesni karakter, odnosno javljali su se tokom povijesti određenim dijakroničkim redom; u današnjem Vinogorju nalazimo ih sve tri, isprepletene na specifičan način. Prirodna ekonomija i samodovoljnost (u velikoj mjeri) sela i čak pojedinih domaćinstava bila je dominantna u okviru feudalizma, ali su neki oblici preživjeli sve do danas. Tržišna privreda javila se u svom zametku prilično rano, već u trinaestom stoljeću, od kada postoje pouzdani podaci o prodaji viškova vina, no nije se sve do polovice devetnaestog stoljeća toliko razvila da bi postala dominantna. U međuratnim godinama postojala je dioničarska vinarska zadruha, koja je radila prema zakonski utvrđenim, kapitalističkim načelima. Konačno, socijalistički društveno-ekonomski odnosi su danas u punom razvoju i utječu na razne načine na svakidašnjicu sela. Možemo stoga zaključiti da tri tipa ekonomskih odnosa imaju donekle sinkronijski karakter. Govorit ćemo sada o svakom obliku ekonomskih odnosa posebno, na primjerima uočenima u toku istraživanja.

U Vinogorju došljaka još uvijek iznenađuje bliskost između prirode i ljudi, bliskost koja izvire iz još uvijek dosta značajne ovisnosti o poljoprivredi i čudima prirodnih elemenata (malo je tamošnjih vinograda osigurano protiv tuče i drugih nepogoda, uglavnom zato jer su takva osiguranja preskupa). Veći dio hrane i za ljude i za domaće životinje (svinje, krave, živad) još uvijek se proizvodi kod kuće, a jedini tržišni poljoprivredni viškovi su grožđe i vino, te u manjim količinama mlijeko (koje se sakuplja od kuće do kuće svakog jutra). Tek od prilike do prilike prodava se kao višak uroda šljiva, pončko tele i domaći sir, a unutar sela višak sijena (ili se iznajmljuju sjenokoše) onima koji nemaju dovoljno da prehrane svoju stoku. Drugim riječima, isključivši težak rad u vinogradima, gotovo sve poljoprivredne aktivnosti upravljene su još uvijek na prehranu ljudi i životinja u selu. Ipak, i u te aktivnosti unijelo je suvremeno industrijsko, potrošačko društvo stanovite promjene: kvočke više ne sjede na jajima, nego žene kupuju u proljeće jednodnevne piliće i uzgajaju ih u improviziranim inkubatorima, a kasnije slobodno po dvorištima i tokom godine ih troše za hranu; mlada prasad također stiže sa sajma u obližnjem mjestu, a zatim ih tove i kolju jednom ili dvaput godišnje, ovisno o veličini kućanstva; drvo za ogrjev kupuju od šumarije kao i građani (još prije drugog svjetskog rata postojale su u pojedinim zaseocima šumske zajednice); mnogi kupuju industrijski bijeli kruh, koji dolazi svaki dan iz pekara u gradu, jer je to znak višeg statusa (iako je domaći pšenični ili kukruzni kruh ukusniji) itd. Postoje mnogi oblici razmjene koji ne uključuju posredovanje novca: razmjena mesa između domaćinstava nakon svinjokolje, posudba oruđa i drugih poljoprivrednih potrepština, razmjena radnih usluga, naročito u periodima intenzivnih radova u vinogradima i na sjenokošama, te u posebnim prilikama, kao što su svadbe, pogrebi, svinjokolja i sl. Budući da je u selu stalni manjak radne snage, ova posljednja vrsta ispomoći je vrlo značajna.

S druge strane, ti isti oblici razmjena mogu u drugim situacijama imati robno-novčanij oblik. Na primjer, poslije svinjokolje mnogi prodaju meso suseljancima po cijenama koje su približne tržišnim; neki izbjegavaju distribuciju mesa, nego radije kupuju škrinje za zamrzavanje i nastoje stvoriti zalihe za svoje kućanstvo; kotlovi za pečenje rakije se iznajmljuju za novac ili određenu količinu rakije; glavna kuharica na svadbi je za svoju vještinu i rad plaćena (po danu), dok ostale žene dobrovoljno pomažu u pripremi hrane; vlasnici traktora i drugih skupljih strojeva pružaju usluge onima koji ih nemaju (često na taj način otplaćujući bankovne kredite) i za taj rad dobivaju dosta ustaljenu dnevnicu (njezino variranje ovisi o socijalnoj distanci između davaoca i korisnika usluge, tj. o tome da li su rodaci, prijatelji i sl.).

Iako u Vinogorju postoji cijeli niz sitnih poduzetnika (vlasnici kamiona — prijevoznici, vlasnici strojeva, davaoci raznih usluga za novac itd.), čini se očiglednim da su ljudi u prvom redu usmjereni na potrošnju, a ne na akumulaciju ili proširivanje takvog poduzetništva. Uvijek je to ekonomija sasvim određenog cilja, u skladu sa shemom:

roba ili rad — novac — nova roba.

Prijevoznici i vlasnici poljoprivrednih strojeva najčešće počinju kao »gastarbeiteri« u Njemačkoj, uštede novac, kupe često polovni kamion ili strojeve, a zatim dolaze natrag u selo da iznajmljivanjem otplate uloženi novac i da ostvare konačni cilj čitave transakcije — da sagrade novu kuću, kupe auto, pošalju djecu u Zagreb na školovanje... Nevjerojatno malen broj ljudi ulaže u modernizaciju vinogradarstva.

Suvremeno socijalističko društvo bitno utječe na način života u selu. Osim što se zakonski regulira poduzetništvo i veličina poljoprivrednog posjeda, a industrijska proizvodnja i masovni mediji oblikuju ukus i način potrošnje, možda je najznačajniji faktor transformacije sela zapošljavanje (u prvom redu muškaraca) izvan sela, u različitim organizacijama udruženog rada. U samom selu mogućnosti zapošljavanja su vrlo ograničene: nekoliko radnih mjesta u vinarskom podrumu, u restoranu i u četiri seoske trgovine, te nekoliko honorarnih u seoskoj ambulanti i mjesnoj zajednici zaključuju listu. Budući da se zapošljavanje u društvenom sektoru visoko vrednuje kao izvor stalnih i sigurnih novčanih primanja i socijalnog osiguranja, gotovo da nema porodice u kojoj barem jedan član ne radi izvan poljoprivrede. Mnogi svakodnevno odlaze u obližnje mjesto, čak i u Zagreb, a još je uvijek velik broj na radu u Njemačkoj i Austriji, nešto manje u Francuskoj.

Značajnu ulogu u selu ima i vinarski podrum, jer je on glavni posrednik u prodavanju tržnih viškova grožđa i vina. Zbog ličnih nesuglasica i nesporazuma između radnika u podrumu (koji ocjenjuju uzorke vina i grožđa svakog pojedinog proizvođača i određuju kupovnu cijenu) i nekih vinogoraca vino se također odnosi na prodaju u podrum u Brežicama. Šteta što se uloga podruma i čitave radne organizacije kojoj pripada ne osjeća jače u smislu određivanja dugoročnije politike vinogradarstva u tom kraju i u čvršćem povezivanju sa stalnim kooperantima (iako je bilo nekih pokušaja u tom smislu).

Uloga seoske mjesne zajednice također nije onoliko utjecajna koliko bi mogla biti. Rezultati njezina djelovanja najviše se vide u uvođenju nekih inovacija u području društvenog standarda: vodovod, asfaltiranje glavnih putova, akcija da se izgradi kupalište u jednom zaseoku u kojem izvire topla voda. Ipak, većina poticaja za pokretanje samodoprinosu dolazi s općinske, a ne mjesne razine. Po stanju u kojem se nalazi zgrada doma kulture i mjesne zajednice može se stvarno vidjeti da se i Vinogorje našlo u maticij općeg trenda podizanja ličnog standarda i potrošnje, te da se umjesto olabavljenih tradicionalnih silnica zajedništva još nisu učvrstile neke nove.

U vezi sa samodoprinosom interesantno je primijetiti da su zadržani neki tradicionalni elementi; naime, osim novca, doprinos se može dati i u satima rada, a isto tako i u vinu. Dobrovoljno vatrogasno društvo također sakuplja svake godine nakon berbe doprinose u obliku mošta ili vina. Mnogi slučajevi razmjene u Vinogorju teško bi se mogli klasificirati kao »naturalni«, »tržišni« ili »socijalistički« jer jedna te ista pojava može u sebi sadržati sva tri aspekta.

2. Grupe koje sudjeluju u razmjeni i međusobno se ispomažu u radu

U ovom odjeljku nalaze se podaci o grupama koje međusobno razmjenjuju rad, usluge, darove i sl., opisi njihova sastava i karakteristike, te važnost koju te grupe imaju u odnosu na selo i širu zajednicu. Tu je također uvrštena većina informacija o sastavu porodice, sistemima srodstva, odnosima susjeda, te o identifikaciji sa zaseokom ili selom kao cjelinom.

Otkad su stvorene mogućnosti za zapošljavanje izvan sela, u poljoprivredi sela vlada kronična nestašica radne snage. Neko vrijeme Vinogorci su se snalazili tako da su plaćali »težake« iz siromašnijih sela u planinskom zaleđu, no danas je to postalo nemoguće jer su i oni našli načina da se postupno uključe u nove privredne tokove. Najvažnija posljedica vanjskog zapošljavanja, i to uglavnom muškaraca, jest promjena u podjeli poslova po spolu unutar sela. Žene su sada u težem položaju nego ranije, jer su na njihova leđa pali mnogi tradicionalno muški poljoprivredni zadaci. To su npr. kopanje, čišćenje i rezanje vinograda, gnojenje polja i vinograda, sakupljanje sijena i lišća u šumi (za stelju), okopavanje kukuruza. Uz to su ostali tradicionalno »ženski« poslovi, kao kuhanje, čišćenje kuće i dvorišta, hranjenje životinja, mužnja krava, pravljenje sira, rad u vrtu i pomaganje u vinogradu i na polju. Novi teret poslova nije proporcionalno pridonio promjeni u ulozi i statusu žene, pogotovo što se tiče njene uloge i autoriteta u upravljanju seoskim poslovima na razini mjesne zajednice i općine. U samoj kući odnos spolova je više egalitaran, ali su se još uvijek održali oblici ponašanja koji ukazuju na podređenost žene (stajanje kraj stola, ne miješanje u muževe odluke u prisutnosti drugih itd.) i još je uvijek »statusno ponašanje« uglavnom rezervirano za muškarce (vožnja automobilom po selu, predstavljanje kuće u javnosti, izvan sela i sl.). Budući da muž najčešće donosi zarađeni novac u kuću, a tim novcem se sada pokrivaju mnoge potrebe koje se čine nužnima u suvremenom načinu života,

položaj žene opet nije ravnopravan. Ispada da ona svojim radom osigurava samo održavanje porodice, dok muževa zarada omogućuje kupovinu statusnih dobara i podizanje materijalnog standarda, koji im sada izgleda najvažniji. Dođuše, i žena zarađuje nešto novca (prodajom mlijeka), ali to je od sporedne važnosti za kućni budžet. Ima međutim žena koje same vode kompletno gospodarstvo budući da su im muževi na radu u inozemstvu. One obavljaju poslove koji se i u sadašnjim uvjetima još uvijek smatraju »muškima«: vode tele na prodaju na stočni sajam (ali ipak tada nastoje biti u društvu muškog rodaka ili susjeda), unajmljuju »težake« i poljoprivredne strojeve, odlučuju same o većim kupovinama... Među mladom generacijom, djevojkama i mladićima, vladaju ravnopravniji odnosi, često izraženi u obostranom »zafrkavanju« i slobodnom druženju na zabavama, većim skupovima i sl. Ipak, razlika u željenoj razini obrazovanja (srednja škola za djevojke, fakultet za mladiće) ukazuju na to da za ženu još uvijek predviđaju podređenu društvenu ulogu.

Veći poljoprivredni radovi, kao što su žetva, kosidba i, naročito, berba zahtijevaju stvaranje timova ljudi koji će zajedno raditi. Izgleda mi za sada da su žene organizatori radnih grupa, odnosno da mobiliziranje radne snage za veće radove uglavnom ide »ženskom linijom«. Žena kod koje treba obaviti žetvu ili berbu pozove npr. svoju sestru ili bratovu ženu, a ona nekog od svoje porodice — sina, snahu ili kćer. Pomoć se isto tako može dobiti iz susjedstva, iako mi se čini da su rođačke grupe nešto češće (vjerojatno ću nakon završene ankete imati precizniju sliku o tome). U najviše slučajeva timovi se sastoje od neke kombinacije rođaka i susjeda, a isto tako uključuju eventualnog »težaka« (plaćenog radnika), kao i nekoga tko radi za plaću u »naturi«. Kod žetve je čest slučaj da netko radi »za štraju«, tj. poslije žetve dobije pravo da pokosi slamu i upotrijebi je za stielju. Neke porodice unajmljuju sjenokoše od drugih koji imaju previše, preuzimajući obavezu da jedan dio sijena dopreme u štagalj vlasnika. Ako su takve dvije porodice u prijateljskom odnosu, vlasnici pri košnji znaju priskočiti u pomoć makar to po dogovoru ne bi trebali. Nakon zajedničkog rada uvijek slijedi večera u kući za koju se radilo, i to večera mora biti bogatija nego obično, tj. svakako mora biti mesa. Danas se u tim prilikama često na stolu vide kobasice, salame i meso kupljeni u seoskoj trgovini, jer u ljetnim danima, pretrpanima poslom, nema vremena za veliko kuhanje. U slučaju kada susjedi samo navrate da pomognu u jednoj fazi nekog posla, često ne ostaju na večeri, nego se poslije završnog rada žurno udalje, usprkos pozivima domaćice (možda formalnima), s isprirkama da imaju posla kod kuće ili da moraju brzo ići nahraniti kravu.

Grupe koje zajedno obavljaju veće radove nisu velike; nikada nisam vidjela više od desetak ljudi pri istom poslu.

Načini i učestalost posjećivanja otkrivaju mnogo o unutarnjoj koheziji zaseoka ili sela. Unutar užeg susjedstva, odnosno »brijega«, neformalne posjete, onako »s nogu«, veoma su česte, osobito među ženama. Muškarci se posjećuju nešto rjeđe, i ako dođu, obično je to s nekom posebnom namjerom (da nešto pitaju, posude ili sl.). Odnosi među stanovnicima jednog zaseoka su neformalniji i opušteniji nego odnosi s ljudima iz drugih zaselaka. U prvom slu-

čaju nema naročitih pozdrava pri susretima (ionako se vide cijelo vrijeme), konverzacija teče »na komadiće« između poslova, preko plotu . . . S ljudima iz drugih zaselaka (koje oni nazivaju »sela«) drugačije je, čak i kad se radi o rođacima: muškarci dolaze samo kad znaju da je domaćin kod kuće, a žene kada je domaćica kod kuće, i to zbog nekog specifičnog razloga, zajedničke proslave i sl. Osim toga, rođak iz drugog »sela« će navratiti da malo popriča, odmori se i nešto pojede kad se vraća pješice s duljeg puta, npr. sa sajma iz obližnjeg mjesta. Takve su posjete formalnije: domaćin ili domaćica prekidaju rad (ovisno o tome kojeg je spola posjetilac), ili čak oboje, posjedaju oko stola, ponude ga jelom i obaveznim »gemištom« od domaćeg vina i »jamničke kiselice« i izmjenjuju novosti.

Nikada nisam vidjela na okupu sve ljude iz jednog zaseoka na kakvom zajedničkom poslu, ali ipak upravo se na njih može računati da će uvijek priskočiti u pomoć ako se nešto dogodi ili nešto zatreba. Osjećaj identiteta s »brigom«, odnosno zascokom, jači je od osjećaja pripadnosti selu. Ako treba reći odakle je, Vinogorac će prvo spomenuti svoje »selo« (zaselak), a tek kada vidi da je onaj tko pita stranac, reći da je iz Vinogorja. Osjećaj pripadnosti i dužnosti prema zaseoku dolazi do izražaja i prilikom pogreba, kada svaka kuća u zaseoku, bez obzira na odnose s kućom pokojnika, mora poslati jednog »predstavnika«.

Prijateljske veze, u pravom smislu te riječi, gotovo da u selu ne postoje (osim među omladinom). Ljudi su jedni drugima susjedi, rođaci ili kumovi, ali naprosto »prijatelji« veoma, veoma rijetko. Ponekad se prijateljima nazivaju susjedi »mejaši« ako su u dobrim odnosima. Prijateljima se također nazivaju ljudi iz grada koji u Vinogorju imaju vikendice i koji s nekima od domaćih porodica održavaju više ili manje intenzivne veze. Takva prijateljstva su važna za one Vinogorce koji su orijentirani na grad, na što brži prijelaz u urbani način života. Prijateljstva s ljudima iz grada imaju individualnu važnost i karakter, a za selo kao zajednicu su beznačajna. Konačno, riječ »prijatelji« je tradicionalni naziv kojim se međusobno, oslovljavaju roditelji muža i žene i možda upravo taj slučaj objašnjava koliko je pojam prijateljstva podređen savezima na temelju srodstva.

Prijatelji ne rade zajedno ukoliko nisu rođaci ili susjedi. Izuzetak je jedino berba, kao poljoprivredna aktivnost svečanog i veselog ugodaja, jer se tada ubiru plodovi jednogodišnjih napora, pa se za te prilike pozivaju i prijatelji iz grada, ako ih ima.

Čitavo selo je kooperativna zajednica samo implicitno. Naime, zajednički radovi cijelog sela su rijetkost, ali suseljanin će uvijek pomoći drugome kada treba riješiti neki »vanjski« problem: u vezj sa zapošljavanjem, školovanjem, preporukom liječniku, obavljanjem poslova u općini itd. Spomenuli smo već da ipak postoje neke zajedničke akcije: samodoprinosi za ceste, vodovod i dr. (inicirani na općinskoj razini, doduše), osnivanje »Turističkog društva«, doprinosi za dobrovoljno vatrogasno društvo (koje se, međutim, zbog svađa raspalo na četiri frakcije), doprinosi za seosku crkvu i svećenika. (Svećenik je također organizirao dobrovoljni rad za izgradnju učionice u župnom dvoru).

Ukratko, kad bismo se upitali koje institucije povezuju sedamnaest zase- laka i daju im zajednički identitet, odgovor bi se mogao svesti na tri elementa: »fara« (crkva sv. Ane), mjesna zajednica i škola. Ima međutim nekoliko pri- lika u toku godine, religioznih i svjetovnih, kada se selo još uvijek iskazuje kao zajednica. O njima će biti riječi u idućem odjeljku.

3. Simboličko ponašanje i razmjena

Ova grupa podataka obuhvaća pojave čija je simbolička komponenta više izražena, čija svrha nije neposredno praktična, u kojima ima više mjesta za slobodnu igru, svjesno ili nesvjesno estetsko uživljavanje, individualno vari- ranje i invenciju. Upravo te pojave najčešće manifestiraju jedinstvo ili anta- gonizme Vinogorja kao svijeta u malom i kao djelića jednog šireg svijeta, prošlog, sadašnjeg i budućeg.

Simboličko ponašanje treba promatrati kako s obzirom na formu, koja je uvijek kulturno specifična, tako i s obzirom na značenje, odnosno »poruku«, koja može biti univerzalna.

Simboličko ponašanje podijelila sam dalje na:

- uopćenu recipročnost,
- ritualne oblike ponašanja.

Uopćena recipročnost je pojam koji se odnosi na izmjenu darova, usluga i rada u različitim situacijama. Pojam je u stanovitijem vezi s onim što ga je razradio Claude Lévi-Strauss kao *l'échange généralisé*¹⁰ nastavljajući ideje Marcela Maussa iz njegova klasičnog *Essai sur le Don*. Mauss je tamo iznio mišljenje da razmjene u primitivnim društvima nisu samo ekonomska trans- akcija nego »totalna društvena činjenica«, događaj koji nema samo ekonomski smisao, nego i magijski, religiozni, društveni, moralni, pravni itd. Razmjene su dakle u tim društvima »ljepilo« koje drži ljude na okupu, bit društvenosti. U suvremenom društvu, međutim, gdje su se ekonomske transakcije odvojile kao posebna sfera i kao posebne institucije, ne može se više govoriti o uop- ćenoj razmjeni u tom smislu. S jedne strane postoje dominantne ekonomske razmjene, one institucionalizirane, koje omogućuje reprodukciju društva i na- čina života (opisane kao »tipovi ekonomskih odnosa«), a s druge strane postoje u malim zajednicama više »socijalne razmjene« (usluge, darovi, ispomoći) čija svrha nije toliko u održavanju života koliko u održavanju socijalne kohezije te zajednice. Njih sam nazvala »uopćena recipročnost«. Naravno da se između ta dva oblika teško može povući granica, jer je reprodukcija života uvijek reprodukcija društvenog života. Ipak, možda se može govoriti o oblicima dru- štvivosti koji dominiraju na općoj razini i oblicima društvenosti koji su zna- čajni u manjim ljudskim zajednicama.

¹⁰ Claude Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la Parenté*, Paris 1967, poglavlje o principu recipročnosti.

Essai sur le Don Marcela Maussa izašao je u engleskom prevodu kao *The Gift*, Norton, New York 1967.

Kod uopćene recipročnosti značajno je da povrat usluge ili dara nije vremenski određen, da dug ostaje »lebdjeti u zraku«. Upravo to odgađanje i nikad precizno vraćanje stvaraju čitavu mrežu društvenih obaveza koje pridone nose koheziji te zajednice. Postoje međutim i razlike u recipročnosti: neke se stvari ili usluge moraju vratiti odmah ili točno, a neke ne moraju. Marshall Sahlins razlikuje, unutar jednog kontinuuma, tri tipa recipročnosti: uopćenu, izjednačenu i negativnu. Prvi tip bi bio onaj kod kojeg je društvena solidarnost najjača, a povrat neodređen vremenski i kvantitativno. Drugi tip implicira precizniju razmjenu i kalkulaciju, ali, po Sahlinsovu mišljenju, taj je tip društveno manje značajan i dominantan jer, ako se ta vrsta razmjene doslovno provodi, vodi samolikvidaciji. Konačno, negativna recipročnost je krajnji pol nedruštvenosti, a odnosi se na krađe, otimanje i slične »razmjene.«¹¹ U mom vinogorskom materijalu naglasak je stavljen na prvi tip, odnosno uopćenu recipročnost.

Darovi u Vinogorju još su uvijek najčešće u obliku hrane, domaće ili kupljene (svježiji sir, mlijeko, keksi, kobasice, voće, kava). Pritom su, naravno, darovi koji se daju ljudima iz grada domaći, a unutar sela cirkuliraju kupovni keksi i kava. Daruju se rođacima prilikom posjeta u drugim zaseocima ili prilikom odlaska u posjet u bolnicu (no tada nose sa sobom i »zdravu domaću hranu«), ili kao nagrada za učinjenu uslugu. Darovi u obliku domaće hrane daruju se posjetiocima iz grada, ili kad Vinogorci odlaze k njima u grad, a isto tako rođacima da nakon završenog posjeta ponese svojoj kući (npr. svježe voće kojega ti rođaci nemaju). Usluge također mogu biti različitog karaktera, npr. kupovanje potrepština u gradu ili na sajmu za druge, posudba alata i drugih potrebnih stvari, upotreba tuđe kuhinje i štednjaka kada treba ispeći mnogo mesa ili kolača u kratkom vremenu, upotreba tuđeg frižidera, otvaranje trgovine u neradno vrijeme da bi susjed mogao kupiti nešto što mu hitno treba, posudba i razmjena novca, vožnja ljudi automobilom ili traktorom u mjesto i nazad u selo, itd. Od stranca nikad ne traže usluge, osim preko »veze«. Ni ja se nisam u selu osjećala posve opušteno sve dok nisam mogla činiti ljudima male usluge (kupiti nešto u gradu i donijeti, pokloniti im fotografiju i sl.) i tako odgovoriti na njihove usluge i darove.

Ritualni oblici ponašanja su oni kojima se na neki, tradicijom utvrđeni način, izriču tvrdnje o redu i smislu u svijetu ili se, na više ili manje dramatski način, želi taj red »pročitati«, predvidjeti, spriječiti, događaje, itd. Prema S. Moore and G. Myerhoff¹² ritual, naročito kolektivni, jest »... slavljenje, pomoću određenih forme i formalnosti, smisla što ga je stvorio čovjek, onoga što je kulturno određeno, imenovano, regulirano i objašnjeno... redom, formalnošću i ponavljanjem, ceremonijom želi se ustvrditi da je svemir i društvo, ili neki njegov mali dio, ureden, objašnjiv i za trenutak fiksiran...«.

Ritualni oblici ponašanja, bili oni individualni, grupni ili kolektivni, otkrivaju istraživaču mnogo o smislu koji ljudi neke kulturne sredine pridaju

¹¹ Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*, Aldine, Chicago 1972, poglavlje o sociologiji primitivne razmjene (str. 208. i dalje).

¹² Sally Falk Moore, Barbara G. Myerhoff (urednici); *Secular Ritual*, Van Gorcum, Assen/Amsterdam, 1977, str. 16–17.

svom svijetu. Ritual ni u kojem slučaju nije povezan samo s religijom, što je prva asocijacija koju imamo kada čujemo taj pojam, nego je on čest oblik ponašanja i u modernom svijetu, u sekularnoj sferi. Sjetimo se samo parada, rezanja vrpce prilikom otvaranja novih objekata, svečanih premijera... svih onih prilika u kojima se određenim formaliziranim, ustaljenim načinima ponašanja želi simbolizirati autoritet, moralne vrijednosti, legitimnost, pogled na svijet i sl. Ritual međutim nije samo zrcalo već određenih kulturnih stanja, dostignuća i ideja. Još je Geertz uočio da je ritual snažno sredstvo pomoću kojeg se mogu oblikovati nove ideje, reorganizirati postojeći način mišljenja, izvrnuti kritici pojedini aspekti stvarnosti.¹³ Mnoge suvremene ceremonije imaju prvenstveno takav karakter (pokladne povorke, npr., s alegorijskim prikazima i satiričnim natpisima i govorima). Ceremonije, pogotovo one kolektivne, mogu dakle služiti za perpetuiranje tradicije, a isto tako i za stvaranje novih tradicija. Prema S. F. Moore i B. G. Myerhoff, formalna dramatska sredstva kojima se kolektivni ritual služi da bi postigao tu svrhu jesu: repeticija (sadržaja, forme ili obojega), gluma, stilizacija (upotreba neuobičajenih elemenata, simbolizacija), red (ako ima kaosa i spontanosti, onda oni dolaze na predviđena mjesta i u predviđeno vrijeme!), scena i dimenzija kolektivnosti (poruka je uvijek društvenog karaktera). Međutim, iako se ritualom obično iskazuje solidarnost neke zajednice, stvarna solidarnost grupe koja sudjeluje u ritualu može biti samo trenutna. (Čini mi se da je posjećivanje grobova na Dan mrtvih u Vinogorju od svih onih koji više i ne žive u selu upravo takav slučaj). Ritual uopće može izražavati više toga, može imati drugačiju poruku na svjesnoj, a drugačiju na nesvjesnoj razini.

Od slučajeva individualnog ritualnog ponašanja u Vinogorju mogli bismo ovdje spomenuti gatanje pomoću bube mare kamo će se djevojka udati (ako buba mara s prsta odleti prema gore, djevojka će se udati u siromašnija »gorjanska« sela, ako ode prema dolje, onda će u bogatija nizinska sela, a ako sletj na zemlju, djevojka će umrijeti prije udaje), zabim odbijanje da se nepoznatoj ženi dade mlijeka (jer bi mogla »uzeti kravi mlijeko«), pranje nogu u juhi od kupusa poslije Fašnika radi zaštite od zmija, izbjegavanje da se stane u hrpu prašine pri metenju (jer se djevojka ne bi udala) itd. Neki oblici ritualnog ponašanja su grupni: nošenje novog člana domaćinstva oko kuće, ritualno pogađanje na sajmu, izbjegavanje da se veći poslovi započnu na neke dane (»kvatre«), procesija na uskršnu nedjelju da se zaštiti blago od kuge, ophod svećenika od kuće do kuće poslije Božića radi blagoslova, posjeta dječaka »gosta« ujutro na Novu godinu da uobičajenom formulom zaželi kući blagostanje i sl. Mnoge od tih ceremonija organizira crkva, ali postoji ih i čitav niz koje sa službenom liturgijom nemaju veze i koje crkva čak osuđuje kao poganizme. Neki od nabrojanih rituala se još uvijek prakticiraju, a o nekim se samo govori. Neke više nisam registrirala kao postojeće iako ih spominje Rožić u svojoj monografiji, gdje iznosi podatke o ovome kraju s kraja prošlog stoljeća.

¹³ Clifford Geertz, *Religion as a Cultural System, u Interpretation of Cultures*, str. 93. i dalje.

Napokon, ima prilika u kojima se mogu vidjeti vrlo složeni simbolički događaji, koji uključuju kako uopćenu recipročnost tako i rituale. Takvo je npr. vjenčanje, pogreb, proštenje, Fašnik i Dan svih svetih. U toku svadbenih svečanosti pojavljuju se neki tradicionalni ritualni elementi koji sada kao da nemaju pravoga smisla — pojava maskiranih neznanaca za vrijeme večere, mlada u bijeloj vjenčanici čak i u slučajevima kada je vjenčanje samo građansko, pogađanje za mladu, zabrana da se zaručnici vide na dan vjenčanja i sl. S druge strane, još uvijek je raširen običaj da gotovo čitavo selo daje kući u kojoj će biti svadba darove u hrani (jaja, orahe, brašno, maslac, pa i čokoladu, šećer, kavu, začine), čak i kada se svadbena večera održava u iznajmljenom restoranu što je sve češće. Značajne su i razmjene svećanih večera što ih priređuju poslije svadbe roditelji mladog para, za vrijeme kojih roditelji i kumovi opet drže svećane, formalizirane govore u kojima se slavi veza i prijateljstvo između dvije porodice. Vjenčanje je uopće prilika kada se mobilizira šira rodbinska mreža nego inače, a isto tako je to događaj značajan za čitavo selo.

Proštenje (dan sveca kojem je posvećena crkva), Svi sveti i Fašnik su događaji koji okupljaju čitavo selo. Prva dva uključuju i religiozni ritual, a treći tradicionalni ritual svjetovnog karaktera. Sva tri dana su prilike kada se u selo vraćaju »gastarbeiteri«, djeca dolaze iz škola u gradu, a oni koji su se preselili u grad vraćaju se u posjet roditeljima, djedu i baki u čitavom selu. Glavni trg između vatrogasnog doma, crkve i spomenika palim borcima dobiva izgled zagrebačke »špice« na kojoj stoje i stari i mladi, izmjenjujući novosti, tračeve i priče o svojim uspjesima u gradu i svijetu. Jedino se na Dan svih svetih centar društvenog kontaktiranja (i s mrtvima i sa živima) seli na groblje iza crkve, a spomenuti trg pretvara se u veliko parkiralište prekriveno automobilima svih mogućih registarskih tablica, tipova i veličina.

Proštenje je slavije posvećeno životu: tu su »štandovi« s vinom, pivom i »kotlovinom«, ljetna vrućina, muzika i vrtuljak, igračke i drangulije na prodaju, mlade ciganke koje gataju iz dlana... Svi sveti su, naprotiv, svečanost posvećena mrtvima (explicite): čitavo groblje postaje buket cvijeća (uglavnom prirodnog), svijeće trepere u sumraku, jesenje boje šaraju vinograde, ljudi sjede ili stoje na groblju i pričaju... Ipak, na kraju krajeva oba dana dobivaju isti smisao, postaju »Dan sela«, dan značajan za sve prisutne jer budi u njima osjećaj pripadnosti i zajedništva, svijest o istim tradicijama i sličnim sudbinama, pa ma kako taj osjećaj pripadnosti bio varljiv jer će već idućeg jutra svatko sjesti u svoj automobil i otići u drugom pravcu.

Fašnik je isto tako, ako ne još i više, dan sela. Grupa domaćih svirača, »pajdaša«, vodi povorku »maškara« od zaseoka do zaseoka, gdje ih ljudi nude »krafnama« i vinom. Drže se ceremonijalne zdravice u kojima »maškare« zahvaljuju onima koji su ih dobro primili, a kude one zaseoke ili domaćine koji su se pokazali negostoljubivima. Ukrašeni traktori i kamioni nose natpise u kojima se ismijavaju nepopularne osobe ili događaji. Budući da selo nije neka harmonična, homogena cjelina, nego skup ponekad antagonističkih

zaselaka, za Fašnik mogu doći do izražaja ti antagonizmi u obliku zasebnih karnevalskih povorki koje izbjegavaju međusobne susrete i ispoljavaju ljubomoru jedne prema drugima.

4. Vrijednosna orijentacija

Posljednja grupa podataka odnosi se na aspekt koji je zapravo impliciran i u prve tri: dominantne vrijednosti, ocjene, želje, planovi i stavovi Vinogoraca prema svemu što im se čini značajno. Podaci obuhvaćaju kako moja vlastita opažanja, tako i izjave i mišljenja stanovnika sela. To bi trebalo pomoći da se razluči normativno od činjeničnog u njihovu vrijednosnom sistemu. Neki od izraženih stavova tiču se pojedinih, ograničenih životnih sfera i problema, a neki su općenitiji (npr. definicija sreće, pogledi na budućnost). Uzeti svi skupa, ti bi vrijednosni stavovi trebali dati cjelovitu sliku o tome kako Vinogorci vide svoj način života i kako bi on po njihovu mišljenju trebao izgledati.

Pretpostavljam da ću nakon završenog istraživanja (posebno ankete) moći razlučiti tri vrijednosna sklopa: tradicionalni, potrošački i revolucionarno-socijalistički. Za sada mi podaci još ne pružaju mogućnost da o tome sa sigurnošću zaključujem. Zadržat ću se sada samo na nekim aspektima vrijednosne orijentacije Vinogoraca.

Ako netko ostane kod kuće da radi samo kao poljoprivrednik i živj od vinograda, Vinogorci misle da je to nesposoban čovjek ili je loše sreće. Visoko se cijeni bilo kakvo zaposlenje u društvenom sektoru, čak toliko da mladići koji namjeravaju ostati samo na zemlji ne mogu naći djevojku koja bi se za njih udala, već ih moraju nalaziti izvan svoga kraja, čak u Bosni. Djevojka koja bi se udala u jedno od rijetkih posve poljoprivrednih domaćinstava imala bi u stvari manje briga i posla, ali ne bi mogla imati sva ona potrošna dobra koja su simbol dobrog životnog standarda. Nove kuće s kuhinjom i kupaonicom u pločicama talijanskog dizajna (iako se kupaonica, još uvijek upotrebljava samo jednom u tjednu po starom običaju), moderan namještaj, automobilj (koje voze isključivo muškarci), televizori, škrinje za zamrzavanje, strojevi za pranje, električni pokrivači (da se zagriju kreveti u novim kućama, gdje sobe, kao i u starima, nemaju predviđeno nikakvo grijanje jer se živi u kuhinji), željezne ograde i balkoni, motori za mladiće, fašnički kostimi »made in Germany«... sve su to simboli »modernog« kućanstva prema sadašnjem, duboko uvriježenom mišljenju. U isto vrijeme žene srednje i starije dobi nose još uvijek tradicionalnu crno-bijelu odjeću, uz poneke industrijske dodatke, većina radova u vinogradu obavlja se golim rukama i malo se investira u napredniju poljoprivrednu tehniku. Naprotiv, livade i vinograde sve više prodaju »vikendašima«, sjećajući ih prethodno na male parcele. Novac od takve prodaje često se upotrebljava za kupovinu stana, namještaja ili drugog za mladu generaciju koja se seli u grad.

Na mnogima od vinogorskih bregova teško je uopće vidjeti omladinu srednjoškolske dobi, osim za praznike. Roditelji mnogo toga žrtvuju da bi ih

školovali i tako im omogućili da lakše nađu posao u gradu. Fakultetske diplome više nisu tako velika rijetkost, pogotovo među mladićima.

Novac ima veliku važnost u njihovu svakodnevnom životu. Kao gorljivi i povjerljivi potrošači, koji se preko televizijskih reklama vrlo brzo upoznaju sa svakim modernim i »naprednijim« potrošnim dobrom, Vinogorci izgleda vjeruju da se novcem može kupiti sve — a često je to i istina. U nekim slučajevima korupcija uopće nije neka »sub rosa«, sakrivena stvar, nego se za nju javno zna i diskutira o tome koliko treba platiti da bi dijete prošlo razred, da se dobije potvrda o bolovanju ili povoljna ocjena nečijeg vina.

Kada se god povede razgovor o budućnosti sela, ljudi više govore o mogućem razvoju turizma, industriji u obližnjim mjestima, izgradnji vikendica i sl. nego u unapređivanju vinogradarstva. Vinogradi su mali i raštrkani, tehnologija obrade zaostala, a financijski rezultati nestimulativni. Zbog toga je obrađivanje vinograda u njihovoj svijesti nespojivo s predodžbom o modernom, dobro stojećem, urbaniziranom domaćinstvu. Generacija koja sada živi u selu »uhvaćena« je čudnom kontradikcijom (koje su mnogi potpuno svjesni): s jedne strane mnogo se investira u podizanje ličnog životnog standarda (posebno u uređivanje kuća), a s druge strane omladinu podstiču da se školuje i da napusti selo. Stanovništvo je u prosjeku sve starije.

Možda će se uskoro nešto početi mijenjati. Nakon svjetske energetske krize već se nagovještava kriza hrane i, svjesne toga, mnoge zemlje počinju sve više pažnje posvećivati razvoju poljoprivrede. I u našem se društvu posljednjih godina počelo više pažnje posvećivati intenzivnijem razvoju ne samo tehnološkog nego i društvenog aspekta poljoprivrede — sistematskim oblicima kooperacije, udruživanju, socijalnoj zaštiti poljoprivrednika itd. Ako se dakle raznim planskim mjerama uspije i vinogradarstvo opet učiniti ekonomski privlačnim, odnosno ako ono uspije ljudima pružiti pristojan i siguran život, prema suvremenim vrijednosnim standardima, ne vidim zašto se i mlada, školovana generacija ne bi vratila (barem djelomično) toj aktivnosti. Konačno, Vinogorje nije na kraju svijeta i njeni su stanovnici jako dobro upoznati sa svime što se dešava i u našem društvu i u čitavom svijetu. Prometne veze, masovni mediji, školovanje i zapošljavanje u društvenom sektoru — sve je to otvorilo mogućnosti za brže oblikovanje novih vrijednosnih stavova. Životni standard u selu raste, a istovremeno san o gradskom sjaju blijedi u svakodnevnom kontaktu s njegovom zagađenošću, pretrpanošću, ludim ritmom...

Vektori koji su do sada tako odlučno pokazivali da se smjer privlačenja — odbijanja poklapa s onim grad-selo možda su se već pomalo pokolebali. Služit će to po riječima nekih Vinogoraca kojima me pozivaju »na njihov čisti zrak«, na njihove suncem ugrijane brežuljke.